

İNSAN KAPİTALI İNVESTİSİYALARININ NÖVLƏRİ VƏ FORMALARI: AZƏRBAYCAN NÜMUNƏSİ (2020–2025-ci illər)

Leyla İsgəndərova,

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin doktorantı

e-mail: leylanm88@mail.ru

JEL Təsnifatı: J24, H52, H51, I25, O15, P36

<https://doi.org/10.30546/2706-7858.2026.2.3031>

UOT: 33:338

Xülasə. Məqalədə 2020–2025-ci illər üçün dövlət büdcəsi xərcləri məlumatlarından əldə edilən nəzəri konsepsiyalar, empirik dəlillər və beynəlxalq insan kapitalı indekslərinin dinamikası ilə integrasiya olunaraq Azərbaycanda insan kapitalına investisiya qoyuluşunun növləri və formaları araşdırılır. Şultsun (1961), Bekkerin (1993), Hekman və Masterovun (2007), eləcə də Psacharopoulos və Patrinosun (2018) əsas mülahizələrinə əsaslanan tədqiqat, funksional (obyektə görə), subyektiv (investor növünə görə), zamana və institusional aspektləri əhatə edən insan kapitalına investisiya qoyuluşunun çoxölçülü təsnifatını qurur. Azərbaycanın dövlət büdcəsinin kəmiyyət təhlili göstərir ki, təhsil, səhiyyə, sosial müdafiə, mədəniyyət və gənclər proqramlarını əhatə edən insan kapitalına qoyulan ümumi xərclər 2020-ci ildəki 7.916,5 milyon manatdan 2025-ci ildə 10.976,1 milyon manatadək artmış, lakin onun ümumi büdcə xərclərindəki payı 29,97%-dən 28,43%-ədək azalmışdır. Eyni zamanda Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramına görə, Azərbaycanın İnsan İnkişafı İndeksi 2020-ci ildəki 0,745-dən 2024-cü ildə 0,789-a yüksələrək dünyada 81-ci yerdə qərarlaşıb (2025-ci il İnsan Kapitalı İndeksində əsasən), Dünya Bankının İnsan Kapitalı İndeksi isə 2020-ci ildə 2010-cu ildəki 0,50-dən 0,58-ə çatıb.

Məqalədə iddia edilir ki, 2022–2026-cı illər üçün Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyasında ifadə edildiyi kimi, resursdan asılı iqtisadi paradigmadan bilik intensivliyinə keçid yalnız investisiyaların artırılmasını deyil, həm də investisiya səmərəliliyinin sistemli şəkildə yaxşılaşdırılmasını, institusional koordinasiyanı və təhsil nəticələrinin əmək bazarının tələbi ilə uyğunlaşdırılmasını prioritet hesab edir.

Açar sözlər: insan kapitalı, investisiya qoyuluşu, dövlət büdcəsi xərcləri, insan kapitalı indeksi, bilik iqtisadiyyatı, dövlət siyasəti.

Keywords: human capital, investment, state budget expenditures, human capital index, knowledge economy, state policy.

Ключевые слова: человеческий капитал, инвестиции, государственные бюджетные расходы, индекс человеческого капитала, экономика знаний, государственная политика.

Insan kapitalı hər bir ölkənin dayanıqlı iqtisadi inkişafının əsasını təşkil edən fundamental strateji resursdur. Bugünkü bilikəsaslı iqtisadiyyatda insan kapitalının keyfiyyəti milli və korporativ müəssisələrin rəqabət qabiliyyətinin əsas müəyyənədi amilinə çevrilib. Dünya Bankının hesablamaları davamlı olaraq göstərir ki, insan kapitalı global sərvətin 64%-dən çoxunu təşkil edir ki, bu da təbii sərvətlərin və istehsal olunmuş fiziki kapitalın birgə payını əhəmiyyətli dərəcədə üstələyir [14]. Bundan əlavə, bank inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında gəlir fərqlərinin üçdə ikisinədək toplanılmış insan kapitalındakı fərqlərdən qaynaqlandığını hesablayır [15]. Bu fonda insan kapitalına investisiya qoyuluşu sosial siyasətin köməkçi elementindən iqtisadi inkişaf üçün strateji təmələ çevrilib.

Azərbaycanda insan kapitalından istifadənin səmərəliliyinin artırılmasında investisiya-innovativ mexanizmlərin tətbiqi mühüm rol oynaya bilər [2]. Nəzərə alaq ki, investisiya iqtisadi sistemdə fəaliyyət göstərən kapitalın həcmi artırılmasıdır, yəni məhsuldar resursların təklifi artırılmasıdır. Bu baxımdan investisiya kapitalın yaradılması ilə əlaqədardır [3]. Karbohidrogenlə zəngin, yuxarı-orta gəlirli və şaxələndirmə axtaran bir ölkə olaraq neftlə zəngin iqtisadi artım dövründə əldə edilən insan inkişaf nailiyyətlərini qorumaqla yanaşı, eyni zamanda texnologiyaya və innovasiyaya əsaslanan böyümə modelinin tələblərini ödəmək üçün insan kapitalına investisiya arxitekturasını yenidən qurmaq kimi ikili çətinliklə üzləşir. Ölkənin 2022–2026-cı illər üçün sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyasında açıq şəkildə bildirilir ki, “strateji dövrdə yeni böyümə modeli özəl təşəbbüsə və yüksəkkeyfiyyətli və sağlam insan kapitalına əsaslanacaq”dır ki, bu da resursyönlü inkişafdan insanyönlü inkişafa konseptual keçidin signalıdır [1].

İnsan kapitalına investisiyaların qoyuluşunun strateji əhəmiyyətinə baxmayaraq akademik ədəbiyyatda hələ də onların növləri və formaları üzrə vahid, ümumi qəbul edilmiş təsnifat hazırlanmayıb. Şults (1961) tərəfindən başlanan və Bekker (1993), Mintzer (1974), Hekman və Masterov (2007) tərəfindən sistematik şəkildə inkişaf etdirilən, altı onillikdən çox davam edən

elmi müzakirələrdən sonra bu sahə metodoloji cəhətdən müxtəlif və çox vaxt müqayisə olunmaz taksonomiyalarla xarakterizə olunur. Tədqiqat mövcud konsepsiyaları ardıcıl, çoxmeyarlı təsnifata sintez etməklə və sonradan onu Azərbaycanda dövlət investisiya modellərini qiymətləndirmək üçün tətbiq etməklə bu boşluğu doldurur. Tədqiqat işində bir-biri ilə əlaqəli üç məqsəd qarşıya qoyulub:

– *insan kapitalına investisiya qoyuluşunun növləri və formalarının nəzəri cəhətdən əsaslandırılmış sistemini qurmaq;*

– *2020–2025-ci illər ərzində Azərbaycanın dövlət büdcəsinin insan kapitalı komponentləri üzrə xərclərini təhlil etmək və onların struktur dinamikasını qiymətləndirmək;*

– *Dünya Bankının İnsan Kapitalı İndeksində (İKİ) və BMTİP-nin İnsan İnkişafı İndeksində (İİİ) əsasən, Azərbaycanın inkişaf trayektoriyası ilə müqayisə etmək.*

1. Konseptual çərçivə

Teodor Şults (1961) və Qari Bekkerin (1964, 1993) əsas fikirlərindən irəli gələn insan kapitalı nəzəriyyəsi, təhsil, səhiyyə, miqrasiya və informasiya əldə etmə yolu ilə insanlara qoyulan investisiyaları analitik olaraq fiziki kapitala qoyulan investisiyalara bərabər hesab edir. Hər iki investisiya forması gələcək məhsuldarlıq potensialını artırmaq üçün cari resurs qurbanlarını əhatə edir. Əsas fərq ondadır ki, insan kapitalı öz daşıyıcısından ayrılmazdır, toplanılmış bilik, bacarıq və sağlamlıq fərddən asılı olmayaraq ötürülə bilməz ki, bu da unikal bazar qüsurları yaradır və müxtəlif agentlər üçün investisiya təşviqlərinin arxitekturasını əsaslı şəkildə formalaşdırır. Yəni təhsil sistemi insan kapitalının inkişafına, insan kapitalı biliyin inkişafına təsir edir [4]. Jacob Mincerin qazanc funksiyası (1958, 1974) təhsil, əmək bazarı təcrübəsi və əməkhaqqı arasındakı əlaqəni rəsmiləşdirərək insan kapitalına qoyulan investisiyaların özəl gəlirlərini qiymətləndirmək üçün empirik əsas yaratdı. Qlobal məlumatları ümumiləşdirən Psacharopoulos və Patrinosun (2018) sonrakı tədqiqatları təsdiqlədi ki, təhsilin hər əlavə ili fərdi qazancları orta hesabla təxminən 8-10% artırır və təhsilin nisbətən az olduğu inkişaf etməkdə olan ölkələrdə daha yüksək gəlir əldə edilir. Ceyms Hekmanın Dinamik tamamlayıcılıq konsepsiyası

fundamental siyasət əhəmiyyətinə malik zaman ölçüsünü təqdim etdi. Hekman və Masterov (2007) təsadüfi müdaxilələrin təhlilinə əsaslanaraq göstərdilər ki, “bacarıqlar yeni bacarıqlar yaradır” prinsipinə əsasən, əlverişsiz vəziyyətdə olan uşaqlar üçün yüksəkkeyfiyyətli erkən uşaqlıq inkişaf proqramlarına qoyulan investisiyalar illik 7-13% gəlir gətirir, erkən uşaqlıqda inkişaf etdirilən idrak və qeyri-idrak qabiliyyətləri bütün sonrakı təhsil investisiyalarının effektivliyini artırır. Maykl Qrossmanın “Sağlamlıq kapitalı modeli” (1972) tədqiqat çərçivəsini səhiyyə sahəsində genişləndirərək, sağlamlığı fərdlərin eyni vaxtda istehsal və istehlak etdiyi sabit bir kapital ehtiyatı kimi qiymətləndirir. Bu model səhiyyə xərclərini istehlak kimi deyil, sağlam iş həyatının uzadılması və xəstəlik səbəbindən məhsuldarlıq itkilərinin azaldılması şəklində ölçülə bilən gəlirli bir investisiya kimi görmək üçün nəzəri əsaslar təmin edir.

1.1. İnsan kapitalına qoyulan investisiyaların çoxmeyarlı təsnifatı

Təsnifat funksional, subyektiv və zaman yanaşmalarının sintezinə əsaslanaraq beş meyar ətrafında qurulmuş şəkildə təklif olunur:

- *investisiya obyekt (funksional aspekt);*
- *investisiya subyekt (institusional aspekt);*
- *zaman üfqi;*
- *geriqaytarılma forması;*
- *tətbiq metodu.*

Bu təsnifat cədvəl 1-də təqdim olunur.

Cədvəl 1.

İnsan kapitalına qoyulmuş investisiyaların növləri və formalarının təsnifatı

Təsnifat meyarı	İnvestisiya növü	Aletlər / Formalar	Əsas investor
Obyekt (funksional)	Təhsil	Məktəbəqədər təhsil, tam orta məktəblər, peşə təhsili, ali təhsil, ömürlük təhsil, elektron təhsil	Dövlət, ev təsərrüfatları, QHT-lər, beynəlxalq donorlar
	Səhiyyə	Tibbi sığorta, profilaktik qayğı, sanitariya, qidalanma proqramları	Dövlət, işəgötürən, ev təsərrüfatları
	Peşəkar təlim	İş yerində təlim, yenidən hazırlıq kursları, mentorluq, korporativ universitetlər	İşəgötürənlər (dominant), dövlət
	İnformasiya və Mədəniyyət	Mediaya, mədəni proqramlara, kitabxanalara, rəqəmsal savadlılığa çıxış	Hökumət, QHT-lər, özəl sektor
	Miqrasiya və mobillik	Əmək mobilliyi proqramları, diaspor şəbəkələri, beyin axınının qarşısının alınması	Dövlət və beynəlxalq təşkilatlar
İnvestorun fikrinə (subyektiv olaraq)	İctimai	Təhsil, səhiyyə, dövlət təqaüdləri, vergi güzəştləri üçün büdcə xərcləri	Mərkəzi və yerli hökumət
	Korporativ	Təlim, könüllü tibbi sığorta, səhiyyə proqramları, mənfəətin bölüşdürülməsi.	Müəssisələr, holdinqlər, transmilli korporasiyalar
	Şəxsi Ev təsərrüfatı	Fərdi təhsil, özünütəhsil, özəl tibbi xidmət üçün ödənişlər	Ev təsərrüfatları, fərdlər
	Zamanın üfüqündə	Qısamüddətli	İşəgötürən, fərdi şəxs
Zamanın üfüqündə	Ortamüddətli perspektiv	Yenidən hazırlıq və qabaqcıl təlim üçün hədəflənmiş kurslar	Dövlət, işəgötürən, fərdi
	Uzunmüddətli perspektiv	Məktəbəqədər təhsil, ibtidai təhsil, səhiyyə sisteminin inkişafı	Dövlət, ailələr
	Qaytarma forması	Nağd mənfəət	Fərdlər, işəgötürənlər və ştatlar üçün vergilər

	Nağdsız gelir	Həyat keyfiyyəti, sosial mobillik, cinayətkarlığın azalması, ictimai sağlamlığın yaxşılaşdırılması	Cəmiyyət (müsbət xarici təsirlər)
Tətbiqi	Rəsmi	Dövlət tərəfindən akkredite olunmuş təhsil müəssisələri diplom və sertifikatlar verir	Dövlət akkreditasiyasından keçmiş qurumlar
	Qeyri-rəsmi	Evde təhsil, öz-özünə təhsil, strukturlaşdırılmamış təlim, qeyri-rəsmi mentorluq	Ev təsərrüfatları, fərdlər
	Hibrid	Qismən akkredite olunmuş onlayn kurslar, ikili təhsil proqramları	Müəssisələr, universitetlər

Mənbə: Müəllif tərəfindən Şults (1961), Bekker (1993), Kapelyuşnikovun (2012) mülahizələri əsasında tərtib edilmişdir.

Təklif olunan təsnifat bir neçə üstünlüyə malikdir. Birincisi, bu, birbaşa siyasət nəticələrinə malik olan problemlərin, yəni investisiya ehtiyacının müəyyən edilməsinə imkan verir. İkincisi, beynəlxalq statistik standartlarla uyğundur və müqayisəli təhlili asanlaşdırır. Üçüncüsü, həm milli, həm də korporativ səviyyələrdə investisiya strategiyalarının hazırlanmasına birbaşa tətbiq olunur.

2. Empirik təhlil: 2020–2025-ci illər üçün Azərbaycanın dövlət büdcəsində insan kapitalının inkişafına xidmət edən xərclər

2.1. Büdcə strukturu və insan kapitalının formalaşdırılması və inkişafına yönələn xərclərin dinamikası

Cədvəl 2-də 2020–2025-ci illər üçün Azərbaycanın insan kapitalının formalaşdırılması ilə bağlı dövlət büdcəsi xərclərinin təhlili təqdim olunur. Bu təhlilin məqsədi üçün insan kapitalı ilə bağlı **dörd** əsas xərc maddəsinin – təhsil, səhiyyə, sosial müdafiə və rifah, eləcə də mədəniyyət, incəsənət, informasiya, idman, gənclər siyasətinin birləşməsi olan “insan kapitalına investisiya klasterini” təşkil edir.

Cədvəl 2.

2020–2025-ci illər üçün Azərbaycanın dövlət büdcəsində insan kapitalının formalaşdırılması və inkişafına qoyulan xərclər (milyon AZN)

Xərc kateqoriyası	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Ümumi xərclər (milyon AZN)	26,416.3	27,422.4	32,064.6	36,457.96	37,713.7	38,604.6
Təhsil	2774.3	3092.2	3696.4	4124.83	4390.1	4619.5
Səhiyyə	1687.6	1378.6	1417.9	1722.14	1,828.8	1,275.3
Sosial müdafiə və sosial təminat	3112.6	3164.2	3464.4	4,281.45	4151.1	4554.2
Mədəniyyət, incəsənət, informasiya, idman və gənclər siyasəti	342.0	372.1	404.6	463.40	497.0	527.1
İnsan kapitalı ilə əlaqəli ümumi xərclər	7,916.5	8,007.1	8,983.3	10,591.82	10,867.0	10,976.1
Ümumi büdcənin faizi olaraq İKİ xərcləri	29.97%	29.20%	28.02%	29.05%	28.81%	28.43%

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Büdcəsi (2020–2025-ci illər) əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Təhlillər göstərir ki, insan kapitalına qoyulan investisiyaların mütləq həcmi əhəmiyyətli dərəcədə artıb. Belə ki, insan kapitalına qoyulan investisiyaların ümumi həcmi 38,6% artaraq 2020-ci il 7.916,5 milyon manatdan 2025-ci ildə 10.976,1 milyon manata çatıb. Təhsil xərcləri 2.774,3 milyon manatdan 4.619,5 milyon manata yüksəlib ki, bu da 66,5% artım deməkdir. Eynilə sosial müdafiəyə ayrılan vəsaitlər də 3.112,6 milyon manatdan 4.554,2 milyon manata (+46,3%) yüksəlib. Lakin, ümumi dövlət büdcəsində insan kapitalı xərclərinin payı bir qədər azalıb. 2020-ci ildəki 29,97%-dən 2025-ci ildə 28,43%-ə düşüb ki, bu da digər büdcə kateqoriyalarında, xüsusən də müdafiədə (37.55,1 milyon manatdan 80.68,0 milyon manata yüksələrək 114,9% artımla) və iqtisadi fəaliyyətdə daha sürətli artımı əks etdirir.

Səhiyyə xərcləri üzrə, xüsusilə narahatedici struktur tendensiyası müşahidə olunur. Mütləq ayırmalar 2020-ci ildəki 1.687,6 milyon manatdan 2024-cü ildəki 1.828,8 milyon manatadək orta dərəcədə artsa da, 2025-ci ildə 1.275,3 milyon manatlıq ayırma əvvəlki illə müqayisədə 30,3% əhəmiyyətli dərəcədə azalma deməkdir. Bu, səhiyyənin ümumi büdcə xərclərindəki payının 2025-ci ildə təxminən 3,3% olması ilə nəticələnir ki, bu da 2020-ci il üçün 6,4% rəqəmindən aşağıdır və ÜST-ün tövsiyə etdiyi Ümumi Daxili Məhsulun (ÜDM) 6%-lik həddindən (Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı, 2023) və Avropa Birliyinin orta göstəricisindən xeyli aşağıdır. Bu tendensiya xüsusilə narahatlıq doğurur, çünki Dünya Bankının 2020-ci il İnsan İnkişafı İndeksi (İİİ) profilində artıq ÜDM-in cəmi 1,0%-i qədər ictimai səhiyyə xərclərinin kritik zəiflik kimi müəyyən edilməsi və bunun regional (4,9%) və gəlir qrupu (4,0%) meyarlarından xeyli aşağı olması qeyd olunur.

Təhsil xərcləri mütləq şəkildə artsa da, ÜDM-in faiz nisbəti kimi beynəlxalq meyarlardan aşağı olaraq qalır. Dünya Bankının 2020-ci il üzrə İnsan Kapitalı İndeksi (HCI) analitik icmalında qeyd olunur ki, Azərbaycanın təhsilə qoyulan dövlət xərcləri ÜDM-in 2,5%-ni təşkil edir ki, bu da regional orta göstərici olan 4,6%-dən və gəlir qrupu üzrə orta göstərici olan 4,7%-dən aşağıdır. ÜDM-in payında eyni vaxtda artım olmadan nominal büdcə artımı həmyaşid ölkələrlə fərqi aradan qaldırmaq üçün kifayət etməyə bilər.

2.2. İnsan kapitalına qoyulan investisiyaların sektoral təhlili

2-ci bölmədə hazırlanmış çoxmeyarlı təsnifatı tətbiq etməklə Azərbaycanın dövlət büdcəsi xərcləri investisiya növləri ilə aşağıdakı kimi əlaqələndirilə bilər. Təhsil xərcləri (rəsmi tətbiq rejimi, uzunmüddətli üfük, dövlət investoru) insan kapitalı ilə bağlı ən böyük büdcə maddəsini təşkil edir və ən sabit artım trayektoriyasını nümayiş etdirir. Bu, Şultsun (1961) təhsilə verdiyi nəzəri prioritet və Psacharopoulos və Patrinosun (2018) sənədləşdirdiyi gəlirlər üzrə empirik dəlillərlə uyğun gəlir.

Sosial müdafiə xərcləri həm insan kapitalına birbaşa investisiyaları (təhsil və səhiyyə xidmətlərindən səmərəli istifadəni təmin edən yoxsulluğun azaldılması yolu ilə), həm də sosial sığorta funksiyalarını əhatə edir. Onların 2025-ci ildə 4.554,2 milyon manata çatdırılması hökumətin həyat səviyyəsinin qorunmasına sadıqlığını əks etdirir. Qeyd edildiyi kimi, 2025-ci ildə səhiyyənin maliyyələşdirilməsində narahatlıq doğuran azalma müşahidə olunur. Bu, xüsusilə Qrossmanın (1972) nəzəri modeli və onun səhiyyə kapitalı ilə əmək məhsuldarlığı arasında səbəb-nəticə əlaqələrini müəyyən edən empirik genişləndirmələri işığında əhəmiyyətlidir. Azərbaycanın 2020-ci il İnsan Kapitalı İndeksi (İKİ) hesabatında məktəbəqədər təhsilə qəbul nisbətinin yalnız 40% olduğu, regional (85%) və gəlir (63%) orta göstəricilərindən əhəmiyyətli dərəcədə aşağı olduğu, təhsildə yoxsulluq nisbətinin isə 23% olduğu qeyd olunur ki, bu da təhsilə çıxışın kəmiyyət baxımından yaxşılaşmasının keyfiyyətin yaxşılaşması ilə müşayiət olunmadığını göstərir. İctimai səhiyyəyə investisiya qoyuluşunun az olması bu təhsil boşluqlarını daha da artırır və idrakin inkişafına təsir göstərir.

Mədəni, informasiya və gənclər siyasətinə qoyulan xərclər (342,0 milyon manatdan 527,1 milyon manatadək artmışdır) insan kapitalının informasiya və mədəni ölçülərinə qoyulan investisiyaları təmsil edir. Bu, rəqəmsal transformasiya kontekstində nəzəri cəhətdən ən az rəsmiləşdirilmiş, lakin getdikcə daha əhəmiyyətli kateqoriyadır. Dünya İqtisadi Forumunun süni intellektin tətbiqi səbəbindən 2027-ci ilədək əsas bacarıqların təxminən 44%-nin əhəmiyyətli dərəcədə dəyişəcəyi ilə bağlı proqnozunu nəzərə

alsaq, rəqəmsal savadlılıq və ömürlük təhsil infrastrukturuna qoyulan investisiyalar strateji əhəmiyyət kəsb edir.

3. Azərbaycanın İnsan Kapitalı İndeksi və İnsan İnkişafı İndeksinin dinamikasının təhlili

3.1. Dünya Bankının İnsan Kapitalı İndeksinin Azərbaycan üzrə təhlili

Dünya Bankının Azərbaycan üzrə İnsan Kapitalı İndeksi 2010-cu ildəki 0,50-dən 2020-ci ildə 0,58-ə yüksəlib ki, bu da 2020-ci ildə Azərbaycanda doğulan uşağın yetkinlik yaşına çatdıqda tam sağlam və keyfiyyətli təhsil alacağından 58% daha məhsuldar olacağını göstərir. Bu, əhəmiyyətli bir irəliləyiş olsa da, Azərbaycanın İnsan Kapitalı İndeksi Avropa və Mərkəzi Asiya üzrə regional orta göstəricidən aşağı olaraq qalır və bir çox komponentlərdə davamlı struktur zəifliklərini əks etdirir.

2020-ci ildə Azərbaycan üzrə İnsan-Kompyuter Qarşılıqlı Əlaqəsi (İKQƏ) sorğusu hədəflənmiş, investisiya tələb edən bir neçə sahəni müəyyən etmişdir. Uyğunlaşdırılmış test balları 416 (300-625 şkalası üzrə) və səviyyəyə uyğunlaşdırılmış təhsil müddəti cəmi 8,3 il (gözlənilən 12,4 illə müqayisədə) yalnız məktəb infrastrukturuna xərcləməklə həll edilə bilməyən əhəmiyyətli bir öyrənmə çatışmazlığını – məktəbə qəbul və faktiki bacarıqların əldə edilməsi arasındakı boşluğu göstərir. Yetkinlərin sağqalma nisbətinin 88% olması (15% yaşlıların 60 yaşınadək sağ qalan faizi) və 18% böyümə geriliyi nisbəti əmək məhsuldarlığı üçün uzunmüddətli nəticələrə səbəb olan səhiyyə və qidalanmaya investisiyalardakı boşluqları göstərir.

3.2. Azərbaycanın İnsan İnkişafı İndeksinin təhlili

BMTİP-in məlumatlarına görə, Azərbaycanın İnsan İnkişafı İndeksi (İİİ) pandemiya sonrakı bərpa olunduğunu və rekord səviyyələrə çatdığını göstərir. 2020-ci ildə COVID 19 pandemiyası zamanı 0,745 dəyərinə çatan İİİ 2024-cü ildə 0,789-a yüksələrək, Azərbaycanı 2025-ci il İnsan İnkişafı Hesabatında (BMTİP, 2025) 193 ölkə arasında 81-ci yerdə qərarlaşdırıb. Bu, ölkəni oxşar gəlir səviyyələrinə malik Meksika, Kolumbiya və Braziliya ilə yanaşı, “Yüksək İnsan İnkişafı” (High Human Development) kateqoriyasına (“çox yüksək insan inkişafı” üçün 0,800 həddini aşan) yerləşdirir.

Komponent təhlili müsbət nəticələr ortaya qoyur. Doğuş zamanı gözlənilən ömür uzunluğu 73,0 ildən (2020-ci il) 74,4 ilə (2025-ci il) artmışdır ki, bu da səhiyyə və demoqrafik tendensiya yaxşılaşmasını əks etdirir. Gözlənilən təhsil illəri 12,9 ilə çatmış, orta təhsil illəri isə 11,1 il olaraq sabitləşmişdir. Alıcılıq qabiliyyəti paritetinə uyğunlaşdırılmış adambaşına düşən ümumi milli gəlir 20.668 dollardır (2017-ci ilin qiymətləri), bu da Azərbaycanı Cənubi Qafqaz üzrə regional orta göstəricidən yuxarı, Şərqi Avropadakı yuxarı-ortaqəlirli ölkələrdən aşağıda qoyur.

Azərbaycanın İnsan İnkişafı İndeksi (İİİ) 0,735-dir ki, global standartlara görə, nisbətən aşağıdır (BMTİP, 2025). Lakin bərabərsizliyin regional ölçüsü əhəmiyyətlidir: şəhər yerləri, xüsusən də Bakı şəhəri səhiyyə, təhsil və iqtisadiyyatda imkanları cəmləşdirir və milli məcmu göstəricilərdə tam əks olunmayan submilli bərabərsizliklər yaradır.

4. Təhlildən əldə edilən strateji nəticələr

4.1. Investisiyalar və nəticələr arasındakı fərq

Azərbaycanın büdcə xərcləri dinamikasının İnsan İnkişafı İndeksi (İİİ) ilə müqayisəsi, investisiya həcmələrinin onların effektivliyinə uyğun gəlmədiyi iqtisadiyyat üçün xarakterik bir nümunəni ortaya qoyur. Təhsil və sosial müdafiə xərclərinin əhəmiyyətli dərəcədə nominal artımına baxmayaraq çoxsaylı struktur zəiflikləri qalmaqdadır:

– *məktəbəqədər təhsil müəssisələrinə qəbul nisbəti regional göstəricilərdən xeyli aşağıdır;*

– *təhsilin keyfiyyəti bəzi subyektlərdə (ərazi və müəssisə üzrə) zəifdir, bunu qəbul testlərindəki aşağı nəticələr sübut edir;*

– *səhiyyə xərcləri hədəfdən aşağı olmasına baxmayaraq azalır;*

– *formal təhsildə ixtisaslar və əmək bazarı sərişələri arasında davamlı bir fərq qalmaqdadır.*

Bu, Hekman və Masterovun (2007) investisiya gəlirlərinin inkişafının həyat dövrü ərzində qeyri-bərabər olduğu dair tapıntıları ilə uyğun gəlir. İnsan kapitalına ən gəlirli investisiya hesab edilən məktəbəqədər təhsilə investisiya qoyulmasının az olması, xüsusilə də resursların bəla baş gələn səhv bölüşdürülməsini təmsil edir. 2018-

ci ildə Azərbaycanda məktəbəqədər təhsilə qəbulun ümumi göstəricisi 40% təşkil etmişdir (Dünya Bankı, HCI, 2020) və sonrakı illərdə yaxşılaşma ehtimalı olsa da, bu, struktur maneə olaraq qalır.

4.2. Struktur balanssızlığı: İnsan kapitalına qarşı müdafiə

2020 – 2025-ci illər üçün Azərbaycanın büdcə dinamikasının diqqətləyiq xüsusiyyəti müdafiə xərclərinin kəskin artmasıdır və bu artım nominal olaraq 114,9% artaraq 3.755,1 milyon manatdan 8.068,0 milyon manata çatmışdır. İnsan kapitalına investisiya qoyuluşunun artım tempini əhəmiyyətli dərəcədə üstələyən bu artım ölkənin üzləşdiyi geosiyasi və təhlükəsizlik zərurətlərini əks etdirir. Lakin insan kapitalı nəzəriyyəsi və endogen artım modelləri baxımından (Romer 1990; Lucas 1988) fiziki təhlükəsizliyin insan kapitalına investisiya qoyuluşundan daha çox prioritetləşdirilməsi uzunmüddətli fürsət xərcləri ilə nəticələnir ki, bu da məhsuldarlığın gecikməsi və bilik tələb edən iqtisadi fəaliyyətə gecikmiş keçidlə özünü göstərir. Bu struktur ziddiyyət yalnız Azərbaycana xas deyil. Əhəmiyyətli təhlükəsizlik xərcləri öhdəlikləri olan resurslarla zəngin iqtisadiyyatlar, ümumi dövlət xərclərinin faizi olaraq insan kapitalına investisiya qoyuluşunun daha aşağı nisbətini nümayiş etdirir. Azərbaycanın siyasət arxitekturası üçün çətinlik, uzunmüddətli artım potensialını müəyyən edəcək insan kapitalına sistemik şəkildə investisiya qoyuluşunun qarşısını almaqla yanaşı, hər iki imperativi nəzərə alan bir maliyyə trayektoriyası hazırlamaqdır.

4.3. Strateji inkişaf məqsədlərinə uyğunluq

Azərbaycanın 2022–2026-cı illər üçün sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası, yüksəkkeyfiyyətli insan kapitalı ilə dəstəklənən resurslardan asılı artımdan bilikəsaslı artıma keçid üçün strateji bir vizyonu ifadə edir. Burada təqdim olunan empirik təhlil, mövcud investisiya modellərinin hələ də bu strateji vizyonu tam dəstəkləmədiyi bir neçə sahəni müəyyən edir. Xüsusilə, peşə təlimi və ikili təhsil sistemi beynəlxalq standartlarla müqayisədə inkişaf etməmiş olaraq qalır. Kapelyuşnikovun (2012) və Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının İqtisadiyyat İnstitutunun apardığı bir araşdırma, peşə təlimi proqramlarının məzmunu ilə mövcud

işəgötürənlərin tələbləri arasında davamlı bir boşluğun olduğunu sənədləşdirir. Bu uyğunsuzluq rəsmi peşə təhsilinə qoyulan investisiyanın effektiv gəlirliliyini azaldır. Bu boşluğu aradan qaldırmaq üçün təkcə xərclərin artırılması deyil, həm də təhsil sistemi, işəgötürənlər və əmək bazarı tənzimləyiciləri arasında institusional koordinasiyanın əsaslı şəkildə yaxşılaşdırılması tələb olunur.

Təsnifatda getdikcə daha vacib investisiya kateqoriyası kimi müəyyən edilən insan kapitalına investisiya qoyuluşunun bir hissəsi kimi informasiya və rəqəmsal savadlılıq, süni intellektin idarə etdiyi əmək bazarının transformasiyası kontekstində əhəmiyyətli dərəcədə daha çox diqqət tələb edir. Dünya İqtisadi Forumu (2023) əsas bacarıqların 2027-ci ilədək 44% köhnələcəyini proqnozlaşdırır, bu da ömürlük təhsil və yenidən hazırlıq üçün mövcud institusional potensialın təcili olaraq genişləndirilməsinə ehtiyac olduğunu göstərir.

Nəticə. Aparılan təhlillərin nəticəsi nəzəri sintez və empirik tətbiq olmaqla ikili məqsəd güdür. Burada təklif olunan insan kapitalı investisiyalarının çoxmeyarlı təsnifatı, funksional, subyektiv, zaman, gəlir formaları və tətbiq metodlarını birləşdirərək, ədəbiyyatda uzun müddət mövcud boşluğu dolduran, nəzəri cəhətdən əsaslı və praktik olaraq tətbiq olunan bir çərçivə təqdim edir. Dünya Bankının İnsan İnkişafı İndeksi və BMTİP-nin İnsan İnkişafı İndeksinin dinamikası kontekstində aparılan 2020–2025-ci illər üçün Azərbaycanın dövlət büdcəsi xərclərinin empirik təhlili göstərir ki, ölkə ümumi insan inkişafı göstəriciləri üzrə ölçülə bilən irəliləyiş əldə etməklə yanaşı, eyni zamanda investisiyaların tərkibində və səmərəliliyində struktur çətinliklərlə üzləşir. Əsas tapıntılar aşağıdakılardır:

- *İnsan kapitalı xərclərinin mütləq artımı onun büdcə payının cüzi azalmasının qarşısını almadı.*

- *2025-ci ildə səhiyyə xərcləri beynəlxalq göstəricilərdən daha da geridə qalaraq həyəcənverici mütləq azalma göstərir.*

- *Azərbaycanın İnsan İnkişafı İndeksi 2024-cü ildə 0,789-a çatdı və global miqyasda 81-ci yeri tutdu ki, bu da həqiqi irəliləyişi, lakin “çox yüksək insan inkişafı” həddinə çatmaq əvəzinə, ona yaxınlığı əks etdirir.*

• *Dünya Bankının İnsan İnkişafı İndeksinin 0,58% (2020) olması təlim keyfiyyətində və səhiyyə nəticələrində hələ də ümumi xərclərin artırılması ilə aradan qaldırılmamış əhəmiyyətli çatışmazlıqları əks etdirir.*

Azərbaycanın strateji planlarında ifadə olunduğu kimi, bilikəsaslı böyümə modelinə keçid insan kapitalı klasterində investisiya prioritetlərinin yenidən istiqamətləndirilməsini tələb edir. Ümid edirik ki, insan kapitalı investisiyalarının gəlirliliyini məhdudlaşdıran investisiya ilə nəticələr arasındakı boşluğu aradan qaldırmaqla bilik inteqrasiyasında investisiya səmərəliliyi yaxşılaşdırılacaq, təhsil əmək bazarının tələblərinə uyğunlaşacaqdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının 2022 – 2026-cı illər üçün sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyasının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2022-ci il tarixli, 3378 nömrəli Sərəncamı.

2. Abdullayev L.İ. İnsan kapitalından istifadənin səmərəliliyində investisiya-innovativ mexanizmlərin tətbiqi və statistikasının gücləndirilməsi istiqamətləri. "Audit" jurnalı, 2019, 26 (4), s.12-23.

3. Əhmədov B.S. "İnvestisiya" və "kapital" anlayışlarının mahiyyəti: mikro-iqtisadi və makroiqtisadi yanaşmalar. "Azərbaycanın vergi xəbərləri" jurnalı, 1, 2011, s.69-84.

4. Muradov A.N. Azərbaycanda bilik iqtisadiyyatının formalaşmasının dövlət tənzimləməsinin təkmilləşdirilməsi. Elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyanın avtoreferatı. 2025.

https://aak.gov.az/upload/dissertation/_qtisad_elml_r/Avtoreferat_Allahyar_Muradov_AZ.pdf

5. Becker G.S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. University of Chicago Press, Chicago. 1964.

6. Grossman M. On the concept of health capital and the demand for health. Journal of Political Economy, University of Chicago Press, 1972, vol. 80 (2), pp.223-255.

<https://doi.org/10.1086/259880>

7. Heckman J.J., Masterov D.V. The productivity argument for investing in young children.

Applied Economic Perspectives and Policy, 2007, 29 (3), pp.446-493.

<https://doi.org/10.1111/j.1467-9353.2007.00359.x>

8. Lucas R. On the mechanics of economic development. Journal of Monetary Economics, 1988, 22 (1), pp.3-42.

[https://doi.org/10.1016/0304-3932\(88\)90168-7](https://doi.org/10.1016/0304-3932(88)90168-7)

9. Mincer J. Schooling, experience, and earnings. National Bureau of Economic Research; distributed by Columbia University Press. 1974.

10. Psacharopoulos G., Patrinos H.A. Returns to investment in education: A decennial review of the global literature. Education Economics, 2018, 26 (5), pp.445-458.

<https://doi.org/10.1080/09645292.2018.1484426>

11. Romer P.M. Endogenous technological change. Journal of Political Economy, 1990, 98, s.71-102.

<https://doi.org/10.1086/261725>

12. Schultz T.W. Investment in human capital. American Economic Review, 1961, 51, pp.1-17.

13. United Nations Development Programme. Human development report 2023/2024: Breaking the gridlock – Reimagining cooperation in a polarized world. UNDP. 2024.

14. World Bank. The changing wealth of nations 2021: Managing assets for the future. 2021.

15. World Economic Forum. The future of jobs report 2023.

16. Капелюшников Р.И. Сколько стоит человеческий капитал России? препринт WP3/2012/06 Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». Москва, Изд. дом Высшей школы экономики, 2012, 76 с.

L.Isgandarova

Types and forms of investments in human capital: the example of Azerbaijan (2020–2025)

Abstract

This article examines the types and forms of human capital investment in Azerbaijan, integrating theoretical concepts and empirical evidence from state budget expenditure data for 2020–2025 and the dynamics of international human capital indices. The study, based on the seminal works of Schultz (1961), Becker (1993),

Heckman and Masterov (2007), as well as Psacharopoulos and Patrinos (2018), builds a multidimensional classification of human capital investment that includes functional (by object), subjective (by type of investor), time, and institutional aspects. A quantitative analysis of Azerbaijan's state budget shows that total spending on human capital, covering education, healthcare, social protection, culture and youth programs, increased from 7,916.5 million manat in 2020 to 10,976.1 million manat in 2025, but its share in total budget spending slightly decreased from 29.97% to 28.43%. At the same time, according to United Nations Development Programme, Azerbaijan's Human Development Index increased from 0.745 in 2020 to 0.789 in 2024, ranking 81st in the world (based on the 2025 Human Capital Index), while the World Bank's Human Capital Index increased from 0.50 in 2010 to 0.58 in 2020. The analysis reveals structural imbalances: a significant decline in the share of healthcare in budget allocations and a persistent gap between public investments and regional indicators. The article argues that, as expressed in the Socio-Economic Development Strategy of Azerbaijan for 2022–2026, the transition from a resource-dependent economic paradigm to a knowledge-intensive one requires not only increased investments, but also a systematic improvement in investment efficiency, institutional coordination, and alignment of educational outcomes with labor market demands.

Л.Искендрова

**Виды и формы инвестиций в
человеческий капитал: пример
Азербайджана (2020–2025)**

Аннотация

В данной статье рассматриваются типы и формы инвестиций в человеческий капитал в Азербайджане, интегрируя теоретические концепции и эмпирические данные из данных о расходах государственного бюджета за 2020

– 2025 годы, а также динамику международных индексов человеческого капитала. Исследование, основанное на основополагающих работах Шульца (1961), Беккера (1993), Хекмана и Мастерова (2007), а также Псахаропулоса и Патриноса (2018), строит многомерную классификацию инвестиций в человеческий капитал, включающую функциональные (по объекту), субъективные (по типу инвестора), временные и институциональные аспекты. Количественный анализ государственного бюджета Азербайджана показывает, что общие расходы на человеческий капитал, охватывающие образование, здравоохранение, социальную защиту, культуру и молодежные программы, увеличились с 7 916,5 млн манатов в 2020 году до 10 976,1 млн манатов в 2025 году, но их доля в общих бюджетных расходах незначительно снизилась с 29,97% до 28,43%. В то же время, по данным Программе развития Организации Объединенных Наций, Индекс человеческого развития Азербайджана вырос с 0,745 в 2020 году до 0,789 в 2024 году, заняв 81-е место в мире (на основе Индекса человеческого капитала 2025 года), в то время как Индекс человеческого капитала Всемирного банка вырос с 0,50 в 2010 году до 0,58 в 2020 году. Анализ выявляет структурные дисбалансы: значительное снижение доли здравоохранения в бюджетных ассигнованиях и сохраняющийся разрыв между государственными инвестициями и региональными показателями. В статье утверждается, что, как указано в Стратегии социально-экономического развития Азербайджана на 2022–2026 годы, переход от ресурсозависимой экономической парадигмы к наукоемкой требует не только увеличения инвестиций, но и систематического повышения эффективности инвестиций, институциональной координации и согласования результатов образования с требованиями рынка труда.